

УДК 329.73:94(4774) «1917»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.24>**Павло ЩЕРБАНИЮК***аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008 (pavloserbanuk@gmail.com)***Pavlo SHCHERBANIUK***Postgraduate student, Department of History of Ukraine, Ivan Franko Zhytomyr State University, 40 Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, Ukraine, 10008 (pavloserbanuk@gmail.com)***ORCID:** <https://orcid.org/0009-0008-1730-2546>

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАВЕСНІ 1917 Р.

Анотація. Метою статті є аналіз формування українського національного руху у Волинській губернії навесні 1917 р. після повалення царського режиму та з'ясування його ролі й значення в загальноукраїнському контексті. **Методологія дослідження** ґрунтується як на загальнонаукових (аналізі, синтезі, індукції, дедукції), так і на спеціальних історичних (історико-типологічного, історико-системного) методах. **Наукова новизна** роботи полягає в комплексному дослідженні процесу становлення українського національного руху після лютого 1917 р. та формування політичних, громадських організацій на теренах Волинського регіону. **Висновки.** Український національний рух на Волині відіграв важливу роль у загальноукраїнському контексті, забезпечивши підвищення рівня національної свідомості українців та створивши передумови для подальшого розвитку державотворчого процесу.

Ключові слова: Волинська Українська Рада, Волинь, Лютнева революція, український національний рух, Центральна Рада.

THE FORMATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN VOLYN PROVINCE IN THE SPRING OF 1917

Abstract. The purpose of the article is to analyze the formation of the Ukrainian national movement in the Volyn province in the spring of 1917 after the overthrow of the tsarist regime and to clarify its role and significance in the all-Ukrainian context. **The research methodology** is based on both general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and special historical (historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** of the work lies in the comprehensive study of the process of the formation of the Ukrainian national movement after February 1917 and the formation of political and public organizations in the Volyn region. **Conclusions.** The Ukrainian national movement in Volyn played an important role in the all-Ukrainian context, ensuring an increase in the level of national consciousness of Ukrainians and creating the prerequisites for the further development of the state-building process.

Key words: Volyn Ukrainian Rada, Volyn, February Revolution, Ukrainian national movement, Central Rada.

Постановка проблеми. Події історії України ХХ століття періоду національно-визвольної боротьби є предметом особливого наукового інтересу. Сьогодні, в умовах російсько-української війни, надзвичайної гостроти набуло питання захисту власної національної ідентичності. З огляду на це важливо врахувати досвід українського національного руху після Лютневої революції 1917 р., що дало б змогу не припуститися помилок минулого та сприяло б розбудові української державності.

Повалення царського режиму стало свідченням початку масштабних суспільно-політичних трансформацій і поштовхом для здійснення революційних змін у державі. Такі перетворення були характерні й для регіонів України, зокрема й Волині. Незмінною ознакою цих подій було зростання суспільно-політичної активності українських партій та організацій у регіоні.

Окреслену проблему формування та розвитку українського національного руху на теренах Волинської губернії, починаючи від Лютневої революції, досліджували науковці. Проте необхідно зазначити, що історична наука радянського періоду висвітлювала суспільно-політичні перетворення, з огляду на ідеологічні позиції [1–3]. Національно-визвольний рух Волинського краю розглядали виключно як складову частину соціалістичної революції [4].

Сучасні наукові розвідки в загальнодержавному вимірі, що стосуються питань становлення українського національного руху зазначеного періоду, відображено в працях О. Рубльова і О. Реєнта [5], Д. Дорошенка [6], В. Верстюка [7; 8], В. Головченка і В. Солдатенка [9], В. Венгерської [10].

Окремі аспекти формування та розвитку українського національного руху на теренах Волинської губернії після Лютневої революції висвітлено в роботах О. Івашенка і Ю. Поліщука [11], А. Рацілевича [12], О. Дем'янюка [13], В. Скальського і О. Разиграєва [14]. Однак тема становлення українського національного руху у Волинському регіоні вказаного періоду потребує додаткового вивчення для створення загальної картини суспільно-політичного життя регіону.

Мета статті – проаналізувати процес формування українського національного руху у Волинській губернії періоду весни 1917 р., зокрема дослідити виникнення політичних, громадських організацій у регіоні, що має вагоме значення для вивчення політичного компонента українського національного руху доби державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна детермінувала політичні, соціально-економічні, а також ідентифікаційні процеси, особливості розгортання яких призвели до радикальних змін світового масштабу. Велика війна стала початком нової історичної епохи, головною рисою якої було формування національних держав унаслідок падіння імперій. Хід подій, спричинених війною, став каталізатором процесу формування та розвитку українського національного руху.

За словами української дослідниці В. Венгерської, напередодні Першої світової війни «Волинь не була потужним українським центром у сенсі рівня розвитку українського руху. У регіоні, як і раніше, домінували польські та єврейські громадські, економічні структури, які з початку XX ст. були посилені російськими націоналістично-монархічними організаціями» [15, с. 53]. Закономірним наслідком став факт володіння громадськими організаціями ініціативою становлення нової влади після повалення самодержавства в регіоні, оскільки політичні партії виявили свою неготовність до революційних змін.

Уже на початку березня в Житомирі відбулося засідання представників міських громадських об'єднань. Відповідно до вказівки Тимчасового уряду, 7 березня 1917 р. в адміністративному центрі були утворені губернські виконавчі органи. Посаду губерньського комісара отримав член Союзу федералістів-автономістів А. В'язлов. Згодом, 9 березня, було проведено збори Ради робітничих депутатів м. Житомир. Невдовзі відбулося зібрання Ради військових депутатів. Улітку 1917 р. на теренах Волинського краю функціонувало 16 Рад робітничих депутатів, переважна частина яких налічувала меншовиків, російських есерів, українських та єврейських партій [11, с. 100].

Для революційних змін в Україні від самого початку характерною ознакою була наявність чітко вираженого національного фактору – українських національних організацій, діяльність яких досить швидко після перемоги Лютневої революції була легалізована, як і функціонування Центральної Ради, що в подальшому стане вирішальним фактором суспільно-політичного устрою України.

Сплеск національного руху, насамперед у Києві, на початку березня 1917 р. отримав підтримку й у Волинському краї. Утворення Центральної Ради позитивно сприйняли

як в адміністративному центрі, так і на теренах губернії, що сприятливо вплинуло на розвиток українського національного руху. Так, у березні утворено Волинську Українську Раду, чільне місце у якій посідали українські есери, соціалісти-федералісти. Очолював Волинську Раду соціаліст-федераліст, член Центральної Ради С. Підгірський. Діяльність органу була спрямована на консолідацію прихильників українського національного руху, переважно членів політичних партій. Волинська Українська Рада репрезентувала політичні ідеї, здебільшого українських соціалістичних партій. Від цього органу делеговано представників у різні суспільно-політичні організації і державні заклади. Зокрема, до складу Центральної Ради – Б. Козубського, С. Підгірського, М. Черкавського [16, с. 255].

Волинською Українською Радою 21 квітня 1917 р. було організовано віче, яке зібрало представників різних течій українського політикуму. На одному із зібрань засновано друковане видання – часопис «Громадянин», у першому випуску якого від 5 травня 1917 р. простежується чітке політичне спрямування членів редколегії і його засновників: «У сей час і свій голос підносимо. З першим Українським часописом на Волині на люде виходимо ... На всьому просторі землі Української державним господарем є народ Український. Воля Українського народу повинна виявлятися в Українському Сеймові (Думі), вибраному з усієї людності України на підставах вселюдного, рівного, потаємного й простого голосування ... Отже, вимагаємо повної національно-територіальної Автономії України ... Всяким способом єднання та гуртування нашого народу та нашої освіченої громади й особливо Селянським Спілкам (союзам), яко спосіб гуртуванню селян, будемо пильну увагу присвячувати» [17, с. 1–2].

Утворення українських організацій відбувалося і на території Волинської губернії. Так, у березні 1917 р. у Луцьку була сформована Рада громадських організацій, яка підтримала Тимчасовий уряд та визнала Центральну Раду. Пізніше Луцькою радою солдатських, робітничих і селянських депутатів проведено установчі збори, переважна частина місць належала українським есерам і представникам російської демократії [18, с. 62]. У той же період створено Луцьку українську громаду. Ініціювали її утворення місцеві освітяни, серед яких був член місцевої громади українського спрямування П. Голубович [19, с. 76].

На загальних зборах громади 21 квітня 1917 р. затверджено статут, у якому зазначено: «Луцька українська Громада ставить своєю метою з'єднання всіх вірних синів України на добро як матері України, так і всієї Держави Російської взагалі». Про державний устрій повідомлялося: «Членом Громади може бути всяка людина української національності, яка визнає, що найкращою формою майбутнього ладу Російської держави є федеративно-демократична республіка з широкою автономією для України» [20, с. 605]. Луцька українська громада відображала українські національно-політичні погляди Західної Волині.

Активізація руху українського спрямування мала місце і в інших районах Волинського краю. Так, батьківським комітетом при Володимир-Волинській школі імені Тараса Шевченка навесні 1917 р. створено організацію – українську «Громаду», функціонування якої виходило за межі справ школи і містило громадську діяльність, поширення літератури, проведення національних заходів, формування української адміністрації [21, с. 289].

Організаційного оформлення зазнав український рух у Коростені у квітні 1917 р. на святкування Великодня. Водночас була утворена місцева «Просвіта», до складу якої спочатку увійшло 120 осіб – «селян, залізничних служачих, робітників та солдат місцевих шпиталів» [14, с. 176]. При цій організації діяла бібліотека. У Коростені 21 травня 1917 р. відбувся збір для Українського національного фонду.

Головний акцент з'їздів ТУП, УРДП, УСДРП, УПСР у зазначений період був поставлений на питанні характеру автономії України і принципах її побудови [8, с. 68], що було свідченням волевиявлення українських політичних партій, громадських організацій, товариств,

яке полягало в наданні автономії Україні в складі оновленої федеративної Росії. Поширення цих ідей займало провідні позиції в їх програмних документах, що сприяло ідейному оформленню українського руху, виключаючи стихійний характер. Так, 4–5 квітня в Києві проведено Всеукраїнську конференцію УСДРП, учасниками якої стали представники з Волинського краю. Делегатами конференції затверджено ухвалу щодо визнання автономії України як головного завдання трудового народу України, підтримку Тимчасовому уряду надавати доти, доки він представлятиме інтереси революційних сил; Центральна Рада визнавалася «міжпартійним українським об'єднаним комітетом» [22, с. 114].

За словами Д. Дорошенка, здобутки українського національного руху впродовж першого пореволюційного місяця підвищили бойовий дух проукраїнських сил у центральному регіоні. З метою розширення авторитетних позицій Центральної Ради і посилення політичного впливу органу було вирішено провести 6–8 квітня 1917 р. Український Національний Конгрес, щоб «виробити та затвердити основні лінії української політики й надати Центральній Раді від себе права керівного органу» [6, с. 60].

Свідченням чіткого орієнтиру діяльності Центральної Ради в напрямі національного будівництва є вступна промова Голови УЦР М. Грушевського на 3'їзді: «УЦР планувалась з перших днів революції, обновлялась неуханно, до неї надходили заяви з різних кінців Української Землі з признанням ЦУР як представника Українського Народу. Але необхідно вкупі із зібраними представниками завершити організацію Ради, порозумітися про подальший напрям діяльності, надати їй національну форму» [23, с. 1].

Резолюції першого дня Національного 3'їзду відображають прагнення до автономного статусу України: «Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу 3'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі» [23, с. 1]. Делегатами українських організацій Волинської губернії були близько 40 осіб. Представники регіону П. Колесник, П. Касяненко, О. Головка, Б. Козубський увійшли до складу Центральної Ради відповідно до рішення з'їзду [6, с. 69]. Результатом реалізації рішення Конгресу були губернські українські зібрання і представлення членів політичних організацій Волинського краю Волині на установчих з'їздах українців.

Продовжувалася робота українців і на теренах Волинської губернії. Представники українського національного руху краю активізували свою діяльність у напрямі консолідації з кооперативними організаціями [4, с. 30]. Структурні партійні підрозділи УПСР спершу були сформовані у східних районах та в місті Новоград-Волинський, пізніше – у Луцькому, Рівненському [24, с. 66]. Друге місце за кількісним складом у міській думі Луцька займала «Селянська спілка», яка перебувала під впливом політичних ідей українських есерів. Українську гарнізонну раду солдатських та офіцерських депутатів було сформовано на кінець весни 1917 р. [18, с. 62].

10–12 травня 1917 р. у Житомирі проведено «організаційний Український з'їзд за участю представників від культурно-суспільних товариств і організацій, а також від суспільно-економічних організацій і установ», ініційований Волинською Українською Радою. На з'їзді були присутні до 300 учасників, делегованих від різних районів Волині. Переважна частина представників була з тих повітів, де проведено попередню організаційну роботу серед різних українських організацій та товариств. Значну частину кількісного складу делегатів становили представники селянства «як головніший Український елемент населення» [25, с. 3].

На розгляд засідання з'їзду винесено широке коло питань, зазначене в порядку денному. На початку з'їзду зі вступною промовою виступив голова Волинської Української Ради С. Підгірський, якого обрано головою зібрання. У своєму вітальному зверненні він торкнувся історії державницьких прагнень українського народу і «закликав до гуртування й будування щастя

і волі народної» [25, с. 3]. З привітальним словом звернулися делегати від Української Центральної Ради, Української Громади Житомира, Рівненської та Луцької Громад, товариства «Волинська Просвіта» та інших організацій. Особлива увага звернена на ведення організаційної діяльності на теренах Волинської губернії. Була надана інформація про історію утворення українських організацій, починаючи з початку революційних подій, та про відновлення функціонування дореволюційних українських формувань.

Під час проведення зібрання розглядалися питання про організацію селянського з'їзду на Волині, реорганізацію земства в Народну Раду, обрання представників до Центральної Ради, зміну порядку представництва до Волинської Української Ради. Щодо проведення українізації армії з'їздом висловлена позиція приєднатися до постанов першого Українського Військового З'їзду в Києві і вважати за необхідне утворення окремих українських полків, які мають перебувати на території України. Причому на фронті українізацію армії потрібно здійснювати поступово, не знижуючи боєздатності армії.

Варто відмітити, що українське питання стояло на порядку денному й інших з'їздів. Значною мірою волинським селянством підтримано позицію українських організацій щодо автономії і федерального устрою. Так, 21–24 травня у м. Житомир відбувся губернський селянський з'їзд, зібраний Волинською Українською Радою. Делегатами з'їзду були понад 700 представників від волосних осередків. У рішенні постанов з'їзду відображена підтримка національних прагнень українства, зокрема вирішено, що Росія повинна бути народною федеративною республікою без президента, у якій кожен народ матиме широку автономію: «На всьому просторі землі Української – то значить і на неподільній частині сеї землі – Волині нарід Український тільки тоді позбавиться тих кривд історичних, не терпітиме неволі, а матиме спромогу вільно жити та розвивати свої духовні і матерьяльні сили, коли твердо буде забезпечена широка національно-територіяльна автономія України» [26, с. 7].

На рішення селянських з'їздів Волинського краю значно впливали українські есери за допомогою мережі товариств «Селянської Спілки», яка була сформована на Волині у березні-квітні 1917 р. [3, с. 67], та різних кооперативних організацій.

Дедалі більший інтерес до національного питання проявився й серед військових. Так, наприкінці березня 1917 р. у Луцьку відбувся перший з'їзд делегатів від військових армійських підрозділів, який продемонстрував бажання солдатів-українців вести боротьбу за самостійну Україну [27, с. 266]. На спільному зібранні воїнів-українців та представників цивільного населення у квітні 1917 р. в Кременці обговорювалися питання щодо консолідації українців та досягнення повного автономного статусу України [12, с. 26].

Філія Українського військового клубу ім. П. Полуботка розпочала свою діяльність у травні 1917 р. у Житомирі. Серед активних учасників українізації військових частин на теренах Волинського краю були В. Ластівченко і Ю. Артюшенко, за ініціативою яких сформовано Першу українську сотню Волині із воїнів-українців, що налічувала 350 військових [28, с. 12–13].

Висновки. Отже, хід подій національно-визвольної боротьби на Волині був органічним складником загальноукраїнського руху і продемонстрував єдність із його головним органом – Центральною Радою. Наступною характерною ознакою була висока активність українського руху, насамперед серед міського населення. Українською інтелігенцією проводилась робота з консолідації прихильників самостійності України навколо різних організацій національного спрямування. Період весни 1917 р. відзначався проведенням низки українських з'їздів у краї і заснуванням філій українських організацій, політична ідеологія яких досить швидко трансформувалася в русло національно-територіальної автономії України.

Література

1. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. Львів: Вища школа, 1988. 238 с.
2. Оксенюк Р. Нариси історії Волині. Соціально-економічний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939). Львів, 1970. 176 с.
3. Огарін Д. 1917 рік на Волині. Київ, 1964. 258 с.
4. Дещинський Л. Великий Жовтень на Волині. Львів : Вища школа, 1977. 184 с.
5. Рубльов О., Ресент О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Україна крізь віки: в 15 т. К.: НАН України, ін-т історії України, Т. 10. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.
6. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: в 2-х т. Т.1: Доба Центральної Ради. Київ : Темпора, 2002. 320 с.
7. Верстюк В. Українська Центральна Рада: період становлення. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 23–46.
8. Верстюк В. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.). *Український історичний журнал*. 2003. № 3. С. 63–81.
9. Головченко В., Солдатенко В. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
10. Венгерська В. «Українське питання» напередодні та в умовах Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2014. №3. С. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_4
11. Іващенко О., Поліщук Ю. Житомирщина шляхами історії: краєзнавчі розвідки. Житомир : «Полісся», 1997. 146 с.
12. Рацілевич А. (2010). Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень – червень 1917 р.). *Волинські історичні студії*. 2010. № 4. С. 20–29.
13. Дем'янюк О. Волинь в добу Української Центральної Ради: військово-політичні аспекти. *Військово-науковий вісник*. 2018. № 29. С. 111–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2018_29_13.
14. Скальський В., Разиграєв О. Волинь у період Української революції 1917–1921 рр.: суспільно-політичний розвиток і воєнна ситуація. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 173–191. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.173>
15. Венгерська В. Особливості розвитку української справи на Волині напередодні Першої світової війни. *Матеріали II Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (2–3 жовт. 2009 р.)*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 50–53.
16. Костриця М. Житомир: підручна книга з краєзнавства. Житомир : Косенко, 2006. 464 с.
17. Громадянин. 5 травня 1917. № 1. С. 1–2.
18. Михайлюк О. Історія Луцька. Львів : Світ, 1991. 190 с.
19. П'ясецький В. Павло Голубович – український громадський діяч на Західній Волині в 1917–1920 роках. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: матеріали IX наук. іст. край. міжнар. конференції*. Луцьк, 1998. С. 76–77.
20. Власовський І. «Луцька Просвіта» (10 літ просвітянської праці 1918–1928). Луцьк : «Вежа», 1996. Т. 3. 605 с.
21. Гуцалюк І. Культурно-освітні процеси на території Західної Волині доби Української Центральної Ради. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали XXVII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції*. Луцьк, 2008. С. 288–290.
22. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). Київ : «Альтернативи», 2003. 488 с.
23. Вісті Української Центральної Ради. Квітень 1917. № 3. С. 1.
24. Любовець О. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.). Київ, 2006. 496 с.
25. Громадянин. 4 липня 1917. № 3–4. С. 3.
26. Громадянин. 4 липня 1917. № 3–4. С. 7.
27. Гуртовий Г. Волинь – край козацький. Історико-краєзнавчі нариси. Луцьк : Надстир'я, 2000. 352 с.
28. Власюк О., Цятко В. Волинь в добу Центральної Ради (1917–1918). Рівне : Волинські обереги, 2009. 96 с.

References

1. Istoriya Voly`ni. Z najdavnishy`x chasiv do nashy`x dniv. (1988). [*History of Volhynia. From ancient times to the present day*]. L`viv: Vy`shha shkola [in Ukrainian].
2. Oksenyuk, R. (1970). *Nary`sy` istoriyi Voly`ni. Social`no-ekonomichny`j ta nacional`no-vy`zvol`ny`j rux trudyashhy`x (1861–1939). [Essays on the history of Volhynia. The socio-economic and national liberation movement of the workers (1861–1939)]*. L`viv [in Ukrainian].
3. Ogarin, D. (1964). *1917 rik na Voly`ni [1917 in Volyn]*. Ky`yiv [in Ukrainian].
4. Deshhy`ns`ky`j, L. (1977). *Vely`ky`j Zhovten` na Voly`ni [Great October in Volhynia]*. L`viv: Vy`shha shkola [in Ukrainian].
5. Rubl`ov, O., Reyent, O. (1999). *Ukrayins`ki vy`zvol`ni zmagannya 1917–1921 rr. Ukrayina kriz` viky` v 15 t. [Ukrainian liberation struggles 1917–1921. Ukraine through the ages: in 15 volumes]*. K.: NAN Ukrayiny`, in-t istoriyi Ukrayiny`, K.: Al`ternaty`vy` [in Ukrainian].
6. Doroshenko, D. (2002). *Istoriya Ukrayiny`, 1917–1923: v 2-x t. T.1: Doba Central`noyi Rady` [History of Ukraine, 1917–1923: in 2 volumes. Vol. 1: The era of the Central Rada]*. K.: Tempora [in Ukrainian].
7. Verstyuk, V. (2007). Ukrayins`ka Central`na Rada: period stanovlennya [Ukrainian Central Rada: the period of formation]. *Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal*, 2, 23–46 [in Ukrainian].
8. Verstyuk, V. (2003). Ukrayins`ky`j nacional`no-vy`zvol`ny`j rux (berezen`–ly`stopad 1917 r.) [Ukrainian National Liberation Movement (March–November 1917)]. *Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal*, 3, 63–81 [in Ukrainian].
9. Golovchenko, V., Soldatenko, V. (2009). *Ukrayins`ke py`tannya v roky` Pershoyi svitovoyi vijny` [The Ukrainian question during the First World War]*. K.: Parlaments`ke vy`d-vo [in Ukrainian].
10. Vengers`ka, V. (2014). "Ukrayins`ke py`tannya" naperedodni ta v umovax Pershoyi svitovoyi vijny` [The "Ukrainian Question" on the eve and in the conditions of the First World War]. *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya*, 3, 8–11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_4 [in Ukrainian].
11. Ivashhenko, O., Polishhuk, Yu. (1997). *Zhy`tomy`rshhy`na shlyxamy` istoriyi: krayeznavchi rozvidky` [Zhytomyr region along the paths of history: local history explorations]*. Zhy`tomy`r: "Polissya" [in Ukrainian].
12. Racilevy`ch, A. (2010). Organizacijne oformlennya ukayins`kogo nacional`nogo ruxu na Voly`ni (berezen` – cherven` 1917 r.) [Organizational design of the Ukrainian national movement in Volhynia (March – June 1917)]. *Voly`ns`ki istory`chni studiyi*, 4, 20–29 [in Ukrainian].
13. Dem`yanyuk, O. (2018). Voly`n` v dobu Ukrayins`koyi Central`noyi Rady`: vijs`kovo-polity`chni aspekty` [Volhynia during the time of the Ukrainian Central Rada: military-political aspects]. *Vijs`kovo-naukovy`j visny`k*, 29, 111–120. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2018_29_13 [in Ukrainian].
14. Skal`s`ky`j, V., Razy`grayev, O. (2023). Voly`n` u period Ukrayins`koyi revolyuciyi 1917–1921 rr.: suspil`no-polity`chny`j rozvy`tok i voyenna sy`tuaciya [Volyn during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: socio-political development and military situation]. *Ukrayins`ky`j istory`chny`j zhurnal*, 6, 173–191. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.173> [in Ukrainian].
15. Vengers`ka, V. (2009). Osobly`vosti rozvy`tku ukayins`koyi spravy` na Voly`ni naperedodni Pershoyi svitovoyi vijny` [Peculiarities of the development of the Ukrainian cause in Volhynia on the eve of the First World War]. *Materialy` II Voly`ns`koyi Mizhnarodnoyi istory`ko-krayeznavchoyi konferenciyi (2–3 zhovt. 2009 r.)*, (pp. 50–53), Zhy`tomy`r: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
16. Kostry`cya, M. (2006). *Zhy`tomy`r: pidruchna kny`ga z krayeznavstva [Zhytomyr: a handy book on local history]*. Zhy`tomy`r: Kosenko [in Ukrainian].
17. *Gromadyany`n*. (5 travnya 1917), 1, 1–2 [in Ukrainian].
18. My`xajlyuk, O. (1991). *Istoriya Lucz`ka [History of Lutsk]*. L`viv: Svit, [in Ukrainian].
19. P`yasecz`ky`j, V. (1998). Pavlo Golubovy`ch – ukayins`ky`j gromads`ky`j diyach na Zaxidnij Voly`ni v 1917–1920 rokax [Pavlo Holubovych was a Ukrainian public figure in Western Volyn in 1917–1920]. *My`nule i suchane Voly`ni: Oleksandr Cy`nkalovs`ky`j i kraj: materialy` IX nauk. ist. kraj. mizhnar. Konferenciyi*, (pp. 76–77), Lucz`k [in Ukrainian].
20. Vlasovs`ky`j, I. (1996). *"Lucz`ka Prosvita" (10 lit prosvityans`koyi praci 1918–1928) ["Lutsk Education" (10 years of educational work 1918–1928)]*. Lucz`k: "Vezha" [in Ukrainian].

-
21. Gučzalyuk, I. (2008). Kul'turno-osvitni procesy` na tery'toriyi Zaxidnoyi Voly`ni doby` Ukrayins`koyi Central`noyi Rady` [Cultural and educational processes in the territory of Western Volhynia during the era of the Ukrainian Central Rada]. My`nule i suchasne Voly`ni: Oleksandr Cy`nkalovs`ky`j i kraj. *Materialy` XXVII Mizhnarodnoyi naukovoï istory`ko-krayeznavchoyi konferenciï*, (pp 288–290), Lucz`k [in Ukrainian].
 22. Ly`tyv`n, V. (2003). *Ukrayina: doba vijn i revolyucij (1914–1920) [Ukraine: the era of wars and revolutions (1914–1920)]*. K.: "Al`ternaty`vy" [in Ukrainian].
 23. Visti Ukrayins`koyi Central`noyi Rady` (Kviten` 1917), 3. 1. [in Ukrainian].
 24. Lyubovecz`, O. (2006). *Idejno-polity`chni procesy` v ukrayins`ky`x partiyax u konteksti al`ternaty`v revolyucijnoyi doby` (1917–1920 rr.) [Ideological and political processes in Ukrainian parties in the context of alternatives of the revolutionary era (1917–1920)]*. Ky`yiv [in Ukrainian].
 25. *Gromadyany`n*. (4 ly`pnja 1917), 3–4, 3 [in Ukrainian].
 26. *Gromadyany`n*. (4 ly`pnja 1917), 3–4. 7 [in Ukrainian].
 27. Gurtovy`j, G. (2000). *Voly`n` – kraj kozacz`ky`j. Istory`ko-krayeznavchi nary`sy` [Volyn – Cossack Land. Historical and Local History Essays]*. Lucz`k: Nadsty`r'ya [in Ukrainian].
 28. Vlasjuk, O., Cyatko, V. (2009). *Voly`n` v dobu Central`noyi Rady` (1917–1918) [Volyn during the time of the Central Rada (1917–1918)]*. Rivne: Voly`ns`ki oberegy` [in Ukrainian].